

Jacek Wysocki i Bartłomiej Klęczar

Grodzisko typu stożkowego na wyspie Wielka Żuława w Iławie, st. 33: wstępne wyniki badań w roku 2012

Grodzisko, w okresie przedwojennym znane pod nazwą *Scholtenberg*¹, położone jest w południowo-wschodniej części wyspy Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, na wysokim brzegu stromo opadającym do jeziora (ryc. 1-2). Grodzisko wymieniane jest w literaturze polskiej i niemieckiej z końca XIX i początku XX wieku², jest ono także zaznaczone na mapie grodzisk opracowanej przez W. Antoniewicza i Z. Wartołowską³. Wpisane zostało do rejestru zabytków w roku 1986⁴. Ma ono formę stożka, powstałego na skutek odcięcia przekopem od wysoczyzny od strony północnej i zachodniej, naturalnego jej cypla. W ten sposób powstał stożek o planie zbliżonym do kwadratu, otoczony od północy i zachodu fosą, od południa ograniczony naturalnym uskokiem wysoczyzny, a od wschodu stromym brzegiem jeziora (ryc. 3). Prawdopodobnie pierwotnie górna część stożka była wyniesiona nieco ponad poziom wysoczyzny. Teren stożka obecnie zarośnięty jest drzewami liściastymi o wieku ok. 50 lat i samosiejkami (ryc. 4). Stożek został prawdopodobnie częściowo zniwelowany i zdeformowany na skutek urządzenia tu w XIX wieku cmentarza ewangelickiego, a następnie - w latach 60-tych XX wieku - ośrodka wczasowego (ryc. 5). Po cmentarzu ewangelickim pozostały resztki małej architektury cmentarnej w postaci betonowych obudów grobów i betonowych lub kamiennych cokołów ogrodzeń żeliwnych poszczególnych kwater (ryc. 6). Cmentarz został zdewastowany i zniszczony w okresie po II wojnie światowej. Następnie na jego pozostałościach usytuowano kilka domków kempingowych, posiadających betonowe fundamenty oraz podłączone instalacje. Domki te zostały w latach 90-tych XX wieku zlikwidowane, a ich pozostałości znajdujące się poniżej poziomu gruntu przynajmniej częściowo usunięte. Wszystkie te działania spowodowały zniszczenia średniowiecznych nawarstwień kulturowych założenia obronnego (ryc. 7).

Mając powyższe na uwadze, starano się założyć wykopy badawcze w miejscach, które były dostępne ze względu na drzewostan, a jednocześnie wydawały się najmniej zniszczone

¹ Szczepański 2013

² Ossowski 1881: 9 nr 27; Lissauer 1887: 186; Behla 1888: 193; Łęga 1930: 557; Crome 1937: 213.

³ Antoniewicz i Wartołowska 1964.

⁴ Wpis z dn. 03.11.1986, nr C-134.

przez ingerencje z ostatnich 200 lat. Ogółem w trakcie badań w roku 2012⁵ przebadano 105 metrów kwadratowych, z czego 24 m² w fosie, a pozostałe na górnym *plateau* stożka grodziska, zakładając sześć wykopów różnego kształtu i wielkości (ryc. 8).

W każdym z wykopów, oprócz fosy, bezpośrednio pod powierzchnią gruntu występowała warstwa, którą można określić jako kulturową, średniowieczną, z wtrętami struktur nowożytnych. Praktycznie (poza fosą) nie zaobserwowano tu współczesnego humusu, ani warstw utworzonych w czasach nowożytnych.

Pod wierzchnią warstwą kulturową odkryto bruki, które - jak się wydaje - są pozostałościami posadzek budynków naziemnych mieszkalnych lub gospodarczych, wzniesionych z drewna lub w konstrukcji szachulcowej. Na drewno zdaje się wskazywać mała ilość gliny i polepy w warstwach stanowiska. Odkryto natomiast pozostałości spalonej belki podwalinowej ograniczającej bruk (ryc. 9). Na brukach odkryto ceramikę datowaną wstępnie na przełom XIII i XIV wieku, bardzo liczne zabytki żelazne, związane z budownictwem (gwoździe, okucia budowlane), zawiasy (ryc. 10), kłódkę oraz klucze. Ponadto w przestrzeniach identyfikowanych jako wnętrza budynków odkryto między innymi ostrogę (ryc. 11) i okucia książ. Dalsze militaria w postaci bełtu bardzo precyzyjnie wykutego i świetnie zachowanego (ryc. 12) oraz grotów strzał z tulejką i zadziorami, odkryto w przestrzeniach między budynkami. Ogółem odkryto ponad 120 przedmiotów żelaznych.

Odkrywane struktury średniowieczne były zniszczone wkopami nowożytnymi, z których część była związana z funkcjonowaniem cmentarza (jamy grobowe, rowy pod ogrodzenia), a część z funkcjonowaniem ośrodka wczasowego (wkopy pod fundamenty domków, wkopy pod kable i inne instalacje, wkopy śmietnikowe, wypełnione śmieciami z początku lat 70-tych XX wieku). Poniżej poziomu bruku zarejestrowano jedynie warstwę gliniastą interpretowaną jako calec.

Nie zaobserwowano żadnych jednoznacznych śladów umocnień dookólnych stożka w postaci płotów czy palisad. Jednakże należy liczyć się z możliwością zniszczenia śladów tych umocnień w okresie nowożytnym, co zaobserwowano w nawarstwieniach fosy.

⁵ Badania archeologiczne na grodzisku na wyspie Wielka Żuława prowadzone były na podstawie zezwolenia WKZ nr261/2012, w terminie od 03.07.2012 r. do 21.07.2012 r. W badania zaangażowani byli pracownicy i studenci Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Pracami kierował dr Jacek Wysocki przy pomocy mgr Bartłomieja Klęczara. Plan warstwicowy stanowiska wykonał mgr Jacek Błaszczyk. Badania geologiczne stanowiska przeprowadził prof. dr hab. Jerzy Nitychoruk (zob. Nitychoruk i Welc 2013).

W wykopie 3 na wschodniej krawędzi *plateau*, poniżej poziomu osadniczego zaobserwowano w nawarstwieniach gliniastych dwa cienkie poziome warstwy pożarowych z węgielkami drzewnymi i popiołem (ryc. 13), co może wskazywać na istnienie w tym miejscu nasypu. Warstwa będąca pozostałością obwałowania pierścieniowego znajduje się na pierwotnym humusie z warstwą pożarową z pierwszej fazy użytkowania (ryc. 14).

W wykopie w fosie (ryc. 15-16) zaobserwowano strukturę geomorfologiczną tej formy terenu. Wysoczyzna na wyspie jest pozostałością wzgórza kemowego z nawarstwieniami charakterystycznymi dla tej formy geomorfologicznej, z warstwowanymi frakcjami żwirowymi, piaszczystymi i ilastymi (ryc. 17). W dolnej partii fosy wykop przeciął żwiry, a w profilach bliżej krawędzi (wyżej) zaobserwowano warstwy piasku i - najwyżej - iłów. W nawarstwieniach fosy nie zaobserwowano klasycznego namuliska powstającego w trakcie długotrwałego użytkowania obiektu. Zaobserwowano natomiast warstwy o charakterze osuwiskowym powstałe prawdopodobnie na skutek destrukcji obiektu średniowiecznego (osuwiska kamieni) (ryc. 18), a następnie powstałe w wyniku XIX-wiecznych prac niwelacyjnych związanych z urządzeniem cmentarza. Relikty niszczenia cmentarza i funkcjonowania ośrodka wczasowego nie zdążyły jeszcze przybrać formy nawarstwień, zalegając na humusie współczesnym.

W kontekście dokonanego w bieżącym sezonie odkrycia mostu na wyspę datowanego na trzecią ćw. XIII wieku⁶, należy przypuszczać, że relikty grodu są pozostałościami najstarszej ufortyfikowanej fazy osadnictwa krzyżackiego na tym terenie. Ponieważ obiekt ten wydaje się jednofazowy, należy sądzić, że po jego zniszczeniu lub opuszczeniu w końcu XIII lub na początku XIV wieku lokalizacja zamku została przeniesiona w inne miejsce (na wyspie⁷, lub na terenie stałego lądu, w okolicach założenia miejskiego), gdzie wzniesiono już prawdopodobnie budowlę murowaną. Niestety, nie jesteśmy jak dotychczas w stanie wskazać jednoznacznie tej nowej lokalizacji.

Badania grodziska na Wielkiej Żuławie pozwoliły na rozpoznanie wczesnej fortyfikacji krzyżackiej o charakterze drewniano-ziemnym. Wskazuje na to istnienie zespołu zabytków ruchomych charakterystycznych dla grupy ludzi posługujących się pismem (okucia książek), posiadających poczucie prywatnej własności (kłódka), wywodzących się ze stanu rycerskiego (ostroga) oraz dysponujących najnowszymi technikami militarnymi (kusza). Na istnienie

⁶ Popek *et al.* 2013.

⁷ Por. Lasek i Przytkowski 2013.

drewnianych budynków naziemnych wskazują ślady bruków i konstrukcji drewnianych, oraz brak większych ilości polepy lub gliny, co mogłoby świadczyć o istnieniu budowli szkieletowych. Nie jest także jasne, czy obiekt ten został zniszczony w sposób gwałtowny (o czym mogłyby świadczyć cenne przedmioty pozostawione wewnątrz (księga), czy też został opuszczony, na co wskazywałby brak śladów warstwy pożarowej na stożku i w fosie.

Wykaz cytowanej literatury

Antoniewicz, W. i Z. Wartołowska

1964. *Mapa grodzisk w Polsce*. Wrocław: Ossolineum.

Behla, R.

1888. *Die vorgeschichtlichen Rundwälle im östlichen Deutschland*. Berlin: Asher.

Crome, H.

1937. Karte und Verzeichnis der vor-und frühgeschichtlichen Wehranlagen in Ostpreussen. *Altpreussen* 2: 97-125.

Lasek, P. i J. Przyrkowski

2013. Najstarszy widok ławy i zamku na Wielkiej Żuławie z 1620 r. w zbiorach Instytutu Sztuki PAN, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur*. Warszawa – Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.

Lissauer A.

1887. *Prähistorische Denkmäler der Provinz Westpreussen*. Leipzig: Commissions Verl. von Wilhelm Engelmann.

Łęga, W.

1930. *Kultura Pomorza we wczesnym średniowieczu na podstawie wykopalisk*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

Nitychoruk, J. i F. Welc

2013. Sytuacja geomorfologiczno-geologiczna wybranych grodzisk w okolicach jeziora Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur*. Warszawa – Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.

Ossowski, G.

1881. *Mapa archeologiczna Prus Zachodnich (dawniej Królewskich) z przyległymi częściami W. Ks. Poznańskiego*. Kraków: W.L. Anczyc i Spółka.

Popek, M., A. Pydyn, R. Solecki i P. Stencel

2013. Przeprowadzenie mostu na wyspę Wielka Żuława na jeziorze Jeziorak, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur*. Warszawa – Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.

Szczepański, S.

2013. „Wykopaliska” w archiwach – archeologia archiwalna na przykładzie wybranych stanowisk Pojezierza Iławskiego, [w:] Z. Kobyliński (red.), *Grodziska Warmii i Mazur*. Warszawa – Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.